

XALQARO MUNOSABATLAR TIZIMIDA MILLIY IDENTIKLIKNING ROLI (ERON ISLOM RESPUBLIKASI MISOLIDA)

Axmadjonov Nurislom Baxtiyorjon o‘g‘li
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
tayanch doktoranti
nurislomahmadjonov2@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola globallashuv sharoitida Eron Islom Respublikasining milliy identikligi, milliy identiklik konsepsiyalari hamda Eron tashqi siyosatidagi identiklik vektorlari, Eron xalqaro munosabatlar tizimida milliy identiklik masalalari ilmiy-akademik tarzda muhokama qilinadi. Bundan tashqari, Yaqin sharqdagi geosiyosiy jarayonlar fonida Eron Islom Respublikasining o‘z milliy identikligiga tayangan holda olib boradigan siyosati va shu orqali kelib chiqadigan g‘oyaviy mafkuralari ham ilmiy muhokama etiladi. Mazkur maqola yuzasidan kelib chiqadigan natijalar va xulosalar amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, ma‘lum bir davlat tashqi siyosati yuzasidan olib boriladigan tadqiqot ishida bazaviy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so‘zlar: Eron Islom Respublikasi, milliy identiklik, Yaqin Sharq, tashqi siyosat, xalqaro munosabatlar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье в научно-академическом ключе рассматриваются национальная идентичность Исламской Республики Иран в условиях глобализации, концепции национальной идентичности, векторы идентичности во внешней политике Ирана, а также вопросы национальной идентичности в системе международных отношений. Кроме того, на фоне геополитических процессов на Ближнем Востоке анализируется политика Исламской Республики Иран, основанная на её национальной идентичности, и вытекающие из неё идеологические концепции. Результаты и выводы данной статьи имеют практическое значение и могут служить базой для исследований в области внешней политики того или иного государства.

Ключевые слова: Исламская Республика Иран, национальная идентичность, Ближний Восток, внешняя политика, международные отношения.

ABSTRACT

This article provides a scientific and academic discussion of the national identity of the Islamic Republic of Iran in the context of globalization, the concepts of national identity, and the vectors of identity within Iranian foreign policy and its system of international relations. Furthermore, it scientifically examines the policies of the Islamic Republic of Iran based on its national identity and the resulting ideological frameworks, all set against the backdrop of geopolitical processes in the Middle East. The findings and conclusions of this article are of practical significance and can serve as a foundational basis for research on the foreign policy of a given state.

Keywords: Islamic Republic of Iran, national identity, Middle East, foreign policy, international relations.

KIRISH

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida identiklik tushunchasi 1990-yillardan boshlab markaziy konseptual kategoriya sifatida o‘z o‘rnini topa boshladi. Bu davrda, “sovuq urush” yakunlanganidan keyingi geosiyosiy o‘zgarishlar sharoitida, xalqaro maydondagi “o‘yinchilar”ning xatti-harakatlarini izohlash uchun realistik va ratsionalistik yondashuvlar yetarli bo‘lmay qoldi. Shu bois tadqiqotchilar xalqaro munosabatlarni tahlil qilishda mafkuraviy, konstruktivistik va diskursiv omillarga yuzlanib, identiklikni davlat manfaatlari, tashqi siyosiy yo‘nalish va global ijtimoiy tuzilmalarning tarkibiy qismi sifatida talqin qildilar. Natijada identiklik nafaqat subyektning mohiyatini belgilovchi atribut, balki xalqaro tizimdagi o‘zaro ta’sirlarning mazmuni va dinamikasini o‘lchash imkonini beruvchi tahliliy vositaga ham aylandi. Shu nuqtai nazardan, identiklik davlatlarning tashqi siyosat strategiyalarini, shuningdek, xavfsizlik tizimlari, ittifoqlar va raqobatni tushuntirish uchun yangi gnoseologik imkoniyatlarni ochib berdi, jumladan Eron Islom Respublikasining tashqi siyosatiga oid masalalarda ham milliy identiklik determinantlarini asosiy ustuvor jihatlardan biriga aylandi. Keyinchalik identiklik xalqaro munosabatlarning konstruktivistik maktabi doirasida markaziy ilmiy tushuncha sifatida mustahkam o‘rin egalladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

XX asrning 60-yillaridan boshlab tarixiylik nuqtai nazaridan, identiklik tushunchasi psixologiya doirasidan chiqib, asta-sekin sotsiologiya, antropologiya va boshqa ilmiy sohalarga kirib bordi va oxir-oqibat xalqaro munosabatlar nazariyasida mustaqil tahliliy kategoriya sifatida qaror topdi. Xususan, xalqaro munosabatlar

nazariyotchisi Entoni Byorkning ta’kidlashicha, o‘ziga xosliksiz na jahon siyosati, na xalqlar, na davlat tizimlari va umuman xalqaro tizimning o‘zi mavjud bo‘lishi mumkin edi. U identifikatsiya hodisasi xalqaro munosabatlar haqidagi kognitiv tasavvurlarni shakllantirishda ham, siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida ham asosiy omil ekanligini ta’kidlagan [1:3596]. Ushbu fikrni rivojlantirgan holda, yana bir tadqiqotchi Bryus Kronin ta’kidlashicha, o‘ziga xoslik siyosiy elita va yetakchilar uchun boshqa davlatlar bilan diplomatik munosabatlarni boshlash, qo‘llab-quvvatlash yoki qayta shakllantirishda o‘ziga xos metodologik langar vazifasini o‘taydi[2:18].

Xalqaro munosabatlarda konstruktivizm yondashuvining yetakchi tarafdori Ted Hopf o‘zining “Xalqaro siyosatning ijtimoiy qurilishi: o‘zlik va tashqi siyosat” nomli kitobida “har qanday tashqi siyosat o‘z uyidan boshlanadi”[3:320], degan fikrni ilgari suradi. Bu tezis muayyan bir davlatning tashqi siyosati shakllanishi ichki omillar, ya’ni milliy o‘zlikni anglash jarayoni bilan uzviy bog‘liqligi g‘oyasini ifodalaydi.

NATIJALAR

Sotsiolog, tadqiqotchi hamda ramziy interaksionizm nazariyasi asoschilaridan biri bo‘lgan Charlz Xorton Kuli “ko‘zgudagi Men” konsepsiyasini ilgari surgan. Ushbu nazariyaga ko‘ra, individ boshqalarning uni qanday idrok etishi va baholashi orqali o‘zi haqidagi tasavvurni shakllantiradi. Bu o‘z-o‘zini anglash jarayonida inson atrofdagilarning o‘zi haqdagi fikrlarini ko‘zgu deb biladi va shu akslanish asosida o‘z kimligi to‘g‘risida xulosa chiqaradi.

Diqqatga sazovor jihati shundaki, bu nazariy yondashuv davlatlararo munosabatlar tizimiga ham tatbiq etilishi mumkin. Bunday holda, u yoki bu davlat o‘zining tashqi siyosiy strategiyasi va mavqeyini boshqa davlatlarning o‘ziga nisbatan qarashlari hamda munosabatiga tayanib belgilaydi. Masalan, Eron Islom Respublikasi o‘zining Yaqin Sharqdagi siyosatini, jumladan, proksi faoliyatini ko‘pincha Isroilning strategik pozitsiyasi va mafkuraviy qarashlariga qarshi o‘laroq shakllantiradi. Bu yerda Eronning tashqi siyosiy qarorlarni qabul qilish jarayoni Isroil unga tutayotgan “ko‘zgu” orqali namoyon bo‘ladi. Qolaversa, kollektiv G‘arb, xuddi Qo‘shma Shtatlar singari, Eronni xalqaro maydonda yadroviy salohiyatga ega va barqarorlikka tahdid soladigan radikal, ishonchsiz davlat sifatida ko‘rsatadi. Hatto uning mintaqaviy raqiblari – arab davlatlari, shu jumladan Saudiya Arabistoni Qirolligi (garchi Ar-Riyod va Tehron o‘rtasidagi munosabatlar Xitoyning vositachilik diplomatiyasi tufayli tiklangan bo‘lsa-da[5:1]) hamda Isroil ham Eronni shia mafkurasi eksportchisi va mintaqadagi ekstremistik kuchlar markazi sifatida qabul qiladi. Bunday salbiy yondashuvga javoban Eron tomoni o‘zini islom

olamining himoyachisi va mazlum xalqlarning homiysi sifatida ko‘rsatishga urinadi. Eron uchun bu kabi baholanish raqiblar yaratgan salbiy qiyofani aksincha talqin qilish orqali o‘zining siyosiy-legitim kimligini tashqi siyosiy diskursda mustahkamlash va tasdiqlashga urinishni anglatadi.

Shu jihatdan “Kuli nazariyasi” davlat o‘zligi va uning xalqaro munosabatlardagi konstruktivistik tabiatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Biroq shuni ta’kidlash joizki, bunday yondashuvlar, jumladan, “ko‘zgu” konsepsiyasi hamisha ham obyektiv bo‘lavermaydi. Xalqaro munosabatlar sohasida, agar davlat o‘z siyosatini boshqa ishtirokchilarning noto‘g‘ri yoki stereotipik baholariga asoslanib belgilaydigan bo‘lsa, bu “buzilgan ko‘zgu” effekti sifatida talqin etiladi. Bunday holatda biz qo‘llayotgan nazariy yondashuv aks samara bera boshlaydi. Binobarin, o‘zlikni va tashqi siyosatni shakllantirish jarayonida idrok va voqelik o‘rtasidagi tafovut siyosiy xatolarga hamda nuqsonli o‘zlikka asoslangan qarorlarga olib kelishi mumkin, bu esa ko‘pincha tashqi siyosatdagi muvaffaqiyatsizlik sifatida qabul qilinadi.

MUHOKAMA

1986-yilda tadqiqotchilar Anri Tejfel va Jon Tyorner tomonidan taklif etilgan ijtimoiy identiklik nazariyasi shaxsning o‘zini ijtimoiy guruhga mansub deb bilishini va boshqalardan ajratishini izohlab beradi. Bu yondashuvga ko‘ra, ijtimoiy identiklik shaxsning o‘zini muayyan bir guruh a’zosi sifatida anglashi jarayoni deb talqin qilinadi[6:147]. Bu jarayon, eng avvalo, "o‘zimiznikilar" (biz) va "begonalar" (ular) tushunchalari orqali ijtimoiy tafovutlarni belgilashni nazarda tutadi va uch bosqichda shakllanadi, deb hisoblanadi. Bular, kategoriyalash (tasniflash), qadriyatlarini o‘zlashtirish hamda o‘zini anglash va tanlash (identifikatsiya)[7:283].

Mazmunan yaqin kontekstda bu jarayonni Eron misolida ko‘rib chiqish mumkin. Xususan, Pahlaviylar sulolasi hukmronligi davrida (1925–1979) modernizatsiya siyosatini yuritgan Eron G‘arb sivilizatsiyasini ideal namuna sifatida tanlab, uning qadriyatlar paradigmasiga moslashishga intildi. Bu esa, o‘z navbatida, G‘arb bilan o‘zlikni bir deb bilish jarayonining natijasi edi. Biroq vaqt o‘tib, bu qadriyatlar o‘rnashmadi va ularning Eron jamiyatining tarixiy, madaniy va diniy o‘ziga xosligiga zid ekani ayon bo‘ldi. Shu sababli 1979-yilgi Islom inqilobi Eronning o‘zligida tub burilish yasadi va bu davlatning siyosiy-mafkuraviy “men”i qayta anglanishiga olib keldi. Shunday qilib, Eron G‘arb yo‘nalishidan voz kechib, o‘zining islom sivilizatsiyasiga asoslangan taraqqiyot yo‘lini ustuvor deb bildi. Eron jamiyati hayotidagi bu burilish nuqtasi uning tarixiy, diniy va madaniy-dunyoqarash

asoslariga ko‘p jihatdan uyg‘un bo‘lgan o‘zlik tuzilmasiga qaytishda namoyon bo‘ldi.

O‘z navbatida, xalqaro munosabatlarda konstruktivizm nazariyasining asosiy metodologik tamoyillarini quyidagicha ifodalash mumkin.

Birinchidan, xalqaro munosabatlar tizimi mohiyatan mafkuraviy va me‘yoriy omillardan iborat bo‘lib, moddiy resurslar va kuch munosabatlari ikkinchi darajali ahamiyatga ega. Bu jarayon konstruktivizmning ontologik idealizm tamoyiliga asoslanadi, ya‘ni baynalmilal tuzilmalar avvalo ijtimoiy idrok va ma‘naviy qadriyatlar orqali shakllanadi[8:187].

Ikkinchidan, mafkuraviy komponentlar davlat va jamiyatning o‘zligini anglash jarayonida asosiy rol o‘ynaydigan ijtimoiy konsepsiyalar majmuasidan iborat. Ya‘ni, milliy o‘zlikni anglash, davlat suvereniteti va mustaqilligini idrok etish, davlatda jamiyatning o‘zligini his qilish, siyosiy institutlarga egalik hissi kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi. Natijada aynan shu mafkuraviy unsurlar davlatlarning manfaatlari va o‘ziga xosligini shakllantiradi, ularni xalqaro tizimdagi o‘zaro munosabatlarda namoyon etadi.

Konstruktivistik nazariyaning Eron Islom Respublikasi tashqi siyosatiga oid yuqorida qayd etilgan tamoyillariga bir necha misollar keltirishimiz mumkin.

Masalan, birinchidan, Eronning "Sharqqa qarash strategiyasi" Eronning G‘arb bilan o‘zaro chalkashishi fonida davlatlararo munosabatlarida Sharq mamlakatlariga, ayniqsa Markaziy Osiyo, Xitoy, Rossiya va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlariga ustuvorlik berish tendensiyasidir. Biroq, bu strategiya Eronning G‘arb bilan aloqalaridan butunlay voz kechishini emas, balki G‘arbga qaramlikni kamaytirish va boshqa imkoniyatlarni faolroq izlashni anglatadi[9:89]. Shundan kelib chiqib, mazkur jarayon konstruktivistik yondashuvga mos keladigan "mustaqil davlat sifatida ko‘p qirrali ittifoqchilarga ega davlat" obrazining shakllanishi bilan izohlanadi.

Ikkinchidan, Eronning tashqi siyosati va uning siyosiy yo‘nalishi turli muzokaralardan tashqari, mafkuraviy jihatdan tashqi siyosatni "shia o‘zligi"ga asoslangan islomiy shia qadriyatlari tarmog‘i orqali olib borishni nazarda tutadi. Shu bilan birga, Eronning Yaqin Sharqda o‘z ta’sir doirasini kengaytirishga qaratilgan tashqi siyosatining ustuvor maqsadlaridan biri "shia yarim oyi" konsepsiyasidir. Biroq shuni ta’kidlash kerakki, rasmiy Tehron mintaqa mamlakatlariga nisbatan olib borayotgan tashqi siyosatida inqilobni "eksport qilish" g‘oyasini rad etdi.

XULOSA

Xalqaro munosabatlar tizimida milliy identiklik masalasi, ayniqsa postbipolyar davrda, davlatlarning tashqi siyosiy xulq-atvorini tushuntirishda muhim konseptual vositaga aylangani mazkur tadqiqotda asoslab berildi. Eron Islom Respublikasi misolida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, milliy identiklik nafaqat ichki ijtimoiy-siyosiy jarayonlarning mahsuli, balki xalqaro tizimdagi o‘zaro ta’sirlar natijasida shakllanadigan dinamik konstrukt hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari Eron tashqi siyosatining shakllanishida tarixiy xotira, diniy omillar, mafkuraviy qadriyatlar va geosiyosiy muhit o‘zaro uyg‘un holda faoliyat yuritishini ko‘rsatdi. Xususan, 1979-yilgi Islom inqilobidan keyin shakllangan yangi identiklik modeli Eronning xalqaro maydondagi o‘zini tutish strategiyasini tubdan o‘zgartirib, uni G‘arbga qarshi muqobil sivilizatsion yo‘lni ilgari suruvchi davlat sifatida namoyon etdi. Shu orqali Eron o‘z tashqi siyosatini nafaqat pragmatik manfaatlar, balki ideologik va identik omillar asosida ham olib borayotganini ko‘rish mumkin.

Shuningdek, konstruktivistik yondashuv doirasida tahlil qilinganda, Eronning xalqaro maydondagi o‘zini anglash jarayoni “boshqalar” bilan o‘zaro taqqoslash va qarama-qarshiliklar orqali shakllanishi aniqlanadi. Bu esa uning tashqi siyosiy diskursida “biz” va “ular” oppozitsiyasining muhim o‘rin tutishini, xususan, G‘arb davlatlari va mintaqaviy raqiblar bilan munosabatlarda yaqqol namoyon bo‘lishini tasdiqlaydi. Natijada, Eron o‘z milliy identikligini mustahkamlash orqali xalqaro tizimda mustaqil va ta’sirchan subyekt sifatida o‘z mavqeini saqlab qolishga intiladi.

Bundan tashqari, maqolada ko‘rib chiqilgan “Sharqqa qarash strategiyasi” hamda “shia identikligi”ga asoslangan tashqi siyosiy yo‘nalishlar Eronning ko‘p qirrali diplomatik yondashuvini ifodalaydi. Bu strategiyalar orqali Eron bir tomondan global kuch markazlariga muvozanat yaratishga harakat qilsa, ikkinchi tomondan o‘zining mafkuraviy va sivilizatsion o‘zligini saqlab qolishga intiladi.

Umuman olganda, maqoladagi natijalar shuni ko‘rsatadiki, milliy identiklik xalqaro munosabatlar tizimida davlat tashqi siyosatining muhim determinantlaridan biri hisoblanadi. Eron tajribasi esa identiklik omilining nafaqat tashqi siyosatni shakllantirishda, balki davlatning global va mintaqaviy tizimdagi o‘rnini belgilashda ham hal qiluvchi rol o‘ynashini yaqqol namoyon etadi. Shu bois, zamonaviy xalqaro munosabatlarni chuqur anglashda identiklikka asoslangan yondashuvlar ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (REFERENCES)

1. Felix Berenskoetter. Identity in International Relations. // The International studies encyclopedia, Vol 6, 2011. – P. 3596
2. Cronin Bruce. Community Under Anarchy Transnational Identity and the Evolution of Cooperation. Columbia Univeristy press, 1999. – P. 18.
3. Ted H. Social Construction of International Politics: Identities and Foreign Policies. Cornell University press, 2002. – 320. P
4. Charles Horton Cooley. Human nature and the Social order. – New York: Charles Scribner’s sons, 1902. – P. 64
5. <https://mfa.gov.ir/portal/newsview/736485> (پایان اولین نشست کمیته سه جانبه ایران، چین و عربستان)
6. В.В. Кочетков. Национальная и этническая идентичность в современном мире // Вестн. Моск. Социология и политология, 2012. № 2. – С. 147.
7. Henri Tajfel, John Turner. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior // Political Psychology (Reading 16), 1986. – P. 283.
8. Anna Skolimowska. Identity issue in international relations: Constructivist approach // Athenaeum Polish Political Science Studies, 2017. Vol. 56. – P. 187
9. آدمی علی. راهبرد نگاه به شرق در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: دیدگاه‌ها، زمینه‌ها و فرصت‌ها. فصلنامه مطالعات سیاسی، ۱۳۸۹. – ص. ۸۹